

CSAPÓ ZSUZSANNA*

A KÖRNYEZET VÉDELME FEGYVERES KONFLIKTUS IDEJÉN – NEMZETKÖZI SZOKÁSJOGI ALAPOK

A tanulmány kísérletet tesz felvázolni azokat a nemzetközi szokásjogi normákat, azaz a nemzetközi közösség valamennyi tagját kötő általános szabályokat, amelyek fegyveres konfliktusok esetén a környezet védelmét hivatottak biztosítani. Bepillantást enged a témát a közelmúltban munkaprogramjára tűző ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának koncepciójába, illetve ismerteti, elemzi a szintén a tárgyban kompetens Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának elképzelését. Válaszokat keres, kínál az alábbi kérdésekre. Miként érvényesülnek a humanitárius jog alapelvei (megkülönböztetés, katonai szükségesség, arányosság) a környezet védelmének vonatkozásában? Hogyan jelennek meg a nemzetközi környezetvédelmi jog princípiumai a fegyveres konfliktusok jogában? Milyen környezetpusztító magatartásokért vehető fel az állam felelőssége? Büntetőjogi felelősségre vonható-e természetes személy nemzetközi (szokás)jogi normák alapján fegyveres konfliktusok idején a természeti környezetben okozott kárért? Indokolt-e különbséget tenni nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres konfliktus között a környezet védelmének szabályozását illetően? Milyen kihívásokkal kell megküzdeni a téma kodifikációja során, s milyen potenciális irányokat rejt magában a progresszív jogfejlesztés lehetősége?

1. FELVETÉS

A környezet védelmére figyelmet szentelni fegyveres konfliktus idején? Micsoda naiv s a realitásoktól elrugaszkodó elképzelés! – akár automatikusnak és általánosnak is vélhetjük e reakciót. Hiszen mi sem nagyobb gondja egy ellenségeskedésben részt vevőnek annál, minthogy sérül-e avagy sem a harcok hatására a természeti környezet – gondolhatnánk.

Ne feledjük azonban: a nemzetközi jog nem fogadja el az *inter arma silent leges* maximát, azaz hogy a fegyverek között a törvények – mint háborúban tartják¹ a múzsákról – hallgatnának. A humanitárius nemzetközi jognak épp az a sajátja, hogy szabályozza a látszólag szabályozhatatlant, hogy ésszerű korlátokat állít az e cölöpök nélkül valóban eséllyel irracionálissá váló tisztítás előtt.²

* PhD, adjunktus, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Nemzetközi Intézet, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

E-mail: csapo.zsuzsanna@uni-nke.hu.

¹ Tartják, vagy épp tagadják. Lásd pl. „a fegyverzajban szárnyal a képzelet [...] S az ember úgy érzi az életet, mint soha. A Halál templomában lihegjük az Élet imáját legbuzgóbban” – MÓRICZ Zsigmond: „Inter Arma...” *Nyugat* 1914/15. (1914. augusztus 1.).

² A nemzetközi büntetőjog lényege pedig, hogy az e szabályok ellen vétők felelősségre vonása ne maradjon el.

Ha megkérdőjelezzük a környezet védelmének fontosságát, illetve létjogosultságát háborús, polgárháborús szituáció közepette, voltaképpen kétségbe vonhatjuk a fegyveres konfliktusok áldozatait védő nemzetközi normarendszer egészét, mondván, lehetetlen racionalitást becsempészni a háborúk abszurd világába. Azonban ahogyan evidens, hogy a humanitárius normák alapján fegyveres konfliktus idején oltalom illeti a nőket, gyerekeket, időseket,³ sebesülteket, betegeket, egészségügyi és egyházi személyeket, segélyegyleteket, sőt a kulturális javakat stb., ugyanúgy a természeti környezet is vitán felül állóan beletartozik, és bele kell, hogy tartozzék a védendő értékek kategóriájába.

A nemzetközi jog tehát nem hallgat még fegyverek között sem. Sőt, *inter arma caritas*,⁴ azaz kímélet, könyörület illeti – a vonatkozó normák alapján – a természeti környezetet is. De melyek e releváns rendelkezések? Mely nemzetközi normák identifikálhatók? E kérdés megválaszolására a közelmúltban autentikus fórum vállalkozott.⁵

2. A TÉMA A NEMZETKÖZI JOGI BIZOTTSÁG ASZTALÁN HEVER

Az ENSZ Közgyűlésnek a nemzetközi jog kodifikációjának feladatával megbízott segédszerve, a Nemzetközi Jogi Bizottság (a továbbiakban: NJB)⁶ 2013-ban munkaprogramjára tűzte „a környezet védelme fegyveres konfliktusok vonatkozásában” tárgykörét.⁷ A téma különelőadójaként a svéd Marie G. Jacobssonra esett a választás.⁸

2.1. A BIZOTTSÁG MUNKAPROGRAMJÁBA TÖRTÉNŐ FELVÉTEL JELENTŐSÉGE

Azzal, hogy a NJB feladatául szabta (az ENSZ Közgyűlés jóváhagyása mellett) a kérdés tárgyalását, voltaképpen egyfajta vélelem állt be arra vonatkozóan, hogy a környezet háborúk idején történő védelmének problémakörére nemzetközi szokás-

³ A fenti felsorolás elemeire természetesen csak akkor állja meg a helyét az állítás, ha a nők, idősek, netán gyerekek nem kombattánsok, ill. nem vesznek részt közvetlenül az ellenségeskedésekben. Utóbbi esetben védett státusukat elvesztve legitím katonai célpontnak számítanak ők is.

⁴ A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának fenti jelmondatát ehelyütt tágan értelmezve, a „caritas” kifejezést a „könyörület” és a „becsben lét, becsültetés” értelmében kívántam segítségül hívni és alkalmazni, értelemszerűen nem az „emberszeretet” jelentését szándékoztam felvillantani (bár – áttételesen – ez az áthallás sem tagadható el).

⁵ Jelen tanulmány a humanitárius jog nézőpontjából közelíti a témához. Az érme másik oldala ehelyütt nem kerül részletes kifejtésre, azaz hogy a kifejezetten nemzetközi környezetvédelmi normák miként, milyen feltételek mellett alkalmazhatók, ha alkalmazhatók fegyveres konfliktusok idején.

⁶ International Law Commission (ILC).

⁷ A hosszú távú munkaprogramba történő felvételtől 2011-ben született döntés.

⁸ *Report of the International Law Commission*. Sixty-fifth session (6 May – 7 June and 8 July – 9 August 2013) General Assembly Official Records. Sixty-eighth session. Supplement No. 10 (A/68/10) Chapter IX. 105.

jogi szabályok reflektálnak. S miért fontos az, hogy léteznek-e e tárgyat szabályozó nemzetközi szokásjogi normák? Mert amennyiben igenlő a válaszunk, e szokásjogi normák a nemzetközi jog általános szabályaiként a nemzetközi közösség valamennyi tagját kötelezik. Szerződéses kötelemtől függetlenül.

2.2. RELEVÁNS NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEK

Mielőtt a szokásjogi háttér feltárására kísérletet tennénk, szükséges hangsúlyoznunk, hogy egyes nemzetközi szerződésekben történtek már a környezetnek háború idején való megóvására vonatkozó kötelezettségvállalások az államok, a részes államok részéről. Így:⁹ 1977-ben az 1949. évi genfi egyezményeknek a nemzetközi fegyveres konfliktusok áldozatainak védelméről szóló I. Kiegészítő Jegyzőkönyve¹⁰ 35. cikkének (3) bekezdésében és 55. cikkében reflektált e kérdéskörre (a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra fókuszáló II. Jegyzőkönyv már nem tartalmazott utalást a környezet védelmének fontosságára);¹¹ 1976-ban, a humanitárius jog kibővítését célzó jegyzőkönyvek tárgyalásával párhuzamosan, de azok elfogadását megelőzve New York-ban egyezmény született az ENSZ égisze alatt a környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról,¹² azaz napvilágot látott az ENMOD¹³-egyezmény;¹⁴ 1980-ban ismét leszerelési-fegyverzetkorlátozási szerződés vitt be új elemeket a formálódó rendszerbe, amikor is a mértéktelen sérülést okozóknak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverekről szóló egyezmény¹⁵ Preambulumában, míg a gyújtófegyverekről rendelkező III. jegyzőkönyve 2. cikkének (4) bekezdésében a természeti környezet védelmének jelentőségére

⁹ A felsorolás kizárólag a kérdést közvetlenül érintő egyezményeket veszi sorra, s nem említi azokat a szerződéseket, amelyek indirekt módon járulnak hozzá fegyveres konfliktusok idején a környezet védelméhez.

¹⁰ Lásd 1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. Kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről.

¹¹ Az 1978-ban hatályba lépő szerződés részes államainak száma 2014 első félévében: 174 (aláírta, de nem ratifikálta: 3 állam). Forrás: www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=D-9E6B6264D7723C3C12563CD002D6CE4&action=openDocument.

¹² Lásd 1978. évi 29. törvényerejű rendelet a környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXXI. ülészakán, az 1976. évi december hó 10. napján elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

¹³ ENMOD = ENvironmental MODification (*Convention on the prohibition of military or any hostile use of environmental modification techniques*).

¹⁴ Az 1978-ban hatályba lépő szerződés részes államainak száma 2014 első félévében: 76 (aláírta, de nem ratifikálta: 16 állam). Forrás: treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsq_no=XXVI-1&chapter=26&lang=en.

¹⁵ Lásd 1984. évi 2. törvényerejű rendelet a „Mértéktelen sérülést okozóknak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról” szóló, Genfben, az 1980. évi október hó 10. napján kelt egyezmény és a hozzá csatolt jegyzőkönyvek kihirdetéséről.

utalt;¹⁶ 1998-ban a Nemzetközi Büntetőbíróságot létrehozó Római Statútum¹⁷ 8. cikkében¹⁸ már háborús bűncselekményként ismerte el a természeti környezetben széles körű, hosszú távú és súlyos kárt okozó támadás indítását;¹⁹ sőt, 2003-ban regionális szinten is történtek szerződéses kötelezettségvállalások, mégpedig az Afrikai Unió égisze alatt felvázolt Afrikai egyezmény a természet és a természeti erőforrások megőrzéséről keretében.²⁰

A fenti szerződések természetesen csak a részes államaikat kötelezik.²¹ Mindez egyúttal azt jelentené – tehető fel a kérdés –, hogy az ezen egyezmények kötelező hatályát el nem ismerő államokat, vagy a később a szerződéses kötelezettségeiktől szabadulni kívánó, például a megállapodásokat felmondó államokat nem kötné semmilyen nemzetközi norma a környezet védelmére vonatkozóan fegyveres konfliktus idején? A Nemzetközi Jogi Bizottság szerint koránt sincs így. A legalapvetőbb szabályok szokásjogi alapon minden hadviselő felet köteleznek.²² De melyek ezek a szabályok?

2.3. AZ EDDIGI EREDMÉNYEK

A Nemzetközi Jogi Bizottság jelen stádiumban pusztán a kodifikációs folyamat kezdetén jár, és nemhogy az eredményes munkát lezárni hivatott kodifikációs egyezmény, de még az azt megelőző végleges, sőt még az első fázis végére pontot tevő ideiglenes tervezet sincs kézzelfogható közelségben. Hogy mit tekint tehát a téma különöadója, illetve maga a Bizottság szokásjogi normának, valamint hogy építenek-e majd a felvázolandó egyezménybe jogfejlesztő paragrafusokat is, vagy kizárólag a létező szokásjog kompilációjára tesznek kísérletet, e kérdés megválaszolása egyelőre a jövőre vár. A lehetséges irányokat érdemes azonban már most felvázolni.

¹⁶ Az 1983-ban hatályba lépő szerződés részes államainak száma 2014 első félévében: 117 (aláírta, de nem ratifikálta: 5 állam). Forrás: treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsq_no=XXVI-2&chapter=26&lang=en.

¹⁷ *Rome Statute of the International Criminal Court*, UN Document A/CONF.183/9.

¹⁸ A Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma, 8. (2) b) (iv) cikk.

¹⁹ A 2002-ben hatályba lépő szerződés részes államainak száma 2014 első félévében: 122 (aláírta, de nem ratifikálta: 31 állam). Forrás: treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsq_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en.

²⁰ Megjegyzendő, hogy azonos címmel még 1968-ban, Algírban elfogadtak egy ugyancsak a természet és a természeti erőforrások megőrzéséről szóló afrikai egyezményt, amely egy évre rá hatályba is lépett, ez a szerződés azonban még nem szolt a fegyveres konfliktusok által felvetett dilemmákról. A 2003-as revízió eredményeként Maputóban megszületett új egyezmény, amely XV. paragrafusában már figyelmet szentelt ezen összetett kérdéskör számos szegmensének, viszont még nem lépett hatályba, 12 állam általi ratifikáció mellett még 15-nek kellene megerősíteni (eleddig 42 aláírás történt). Lásd www.au.int/en/treaties www.au.int/en/sites/default/files/Revised%20-%20Nature%20and%20Natural%20Resources_1.pdf.

²¹ Kivéve, ha a szerződés szokásjogi szabályt, netán *ius cogens* normát rögzít, hiszen ez esetben a szerződés adott rendelkezése a *pacta tertiis nec nocent nec posunt* szabályt csupán látszólag figyelmen kívül hagyva a nemzetközi közösség valamennyi tagját kötelezi.

²² Fenti állítás korrigálandó, ha a *persistent objector* („örökös ellenző”) szabály érvényesül.

3. A SZOKÁSJOGI NORMA TARTALMA

Kiindulási alapul a humanitárius nemzetközi jog motorjának tartott Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának állásfoglalása érdemel figyelmet. A Vöröskereszt, amely ott bábáskodott a genfi egyezmények mindegyikének megszületésénél,²³ az 1990-es évek derekán nagyszabású tanulmányban foglalta össze a szervezet által a humanitárius jog velejének tartott, valamennyi fegyveres konfliktus valamennyi résztvevőjére irányadó szabályokat.²⁴ E katalógus a nemzetközi jog általános szabályaiként környezetvédelmi relevanciájú humanitárius normákat is megjelölt.

Nézzük tehát, hogy mely, a környezetet háború idején védő szabályokat tekint a Vöröskereszt szokásjogiaknak, azaz olyannak, mint amelyeket egyrészt az államok általános gyakorlathként követnek, másrészt amelyek esetében az állandó, egyöntetű, széles körű, s egyúttal reprezentatív gyakorlathoz *opinio iuris*, azaz jogi meggyőződés is társul. Vagyis melyek a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága szerint a nemzetközi közösség mindahány tagját kötelező szokásjogi, a környezet védelmét célzó humanitárius szabályok.

3.1. A VÖRÖSKERESZT KONCEPCIÓJA

A Vöröskereszt szakértői hivatkozott tanulmányukban²⁵ 161 szabályt identifikáltak a humanitárius nemzetközi szokásjog építőelemeiként. Három közülük – a különösen védett személyekről és javakról szóló fejezetbe ágyazva – a természeti környezet oltalmára fókuszál.

3.1.1. 43. SZÁMÚ SZOKÁSJOGI SZABÁLY: A HADVISELÉSRE VONATKOZÓ ÁLTALÁNOS ELVEK ALKALMAZÁSA A TERMÉSZETI KÖRNYEZETRE

A 43. szabály értelmében a hadviselésre vonatkozó generális princípiumok alkalmazandók a természeti környezet vonatkozásában is. Legyen szó akár nemzetközi, akár nem nemzetközi fegyveres konfliktusról. S hogy melyek a releváns alapelvek? Nevesítésre került a) egyrészt a megkülönböztetés elve, b) másrészt a katonai szükségesség által nem indokolt javak pusztításának tilalma, c) harmadrészt az arányosság alapelve.

a) A disztinkció tételének (azaz a katonai és a civil objektumok megkülönböztetésének) követelménye értelmében tilos a természeti környezet bármely részének

²³ Az 1863-ban megalapított, immár másfél évszázados múltra visszatekintő nemzetközi civil szervezet elvitathatatlan érdeme, hogy sikeresen zárult valamennyi, a humanitárius jog alapköveit lerakó genfi konferencia, kezdve 1864-től 1906-on, 1929-en majd 1949-en át 1977-ig, ill. a legutóbbi idő-kig, az eddigi utolsó genfi humanitárius egyezmény 2005-ös megfogalmazásáig.

²⁴ Customary international humanitarian law. Overview. 29.10.210. www.icrc.org/eng/war-and-law/treaties-customary-law/customary-law/overview-customary-law.htm.

²⁵ Jean-Marie HENCKAERTS – Louise DOSWALD-BECK (szerk.): *Customary International Humanitarian Law. Vol. I. Rules, Vol. II. Practice* (Cambridge: ICRC – Cambridge Univ. Press 2005).

támadása, hacsak nem jelent katonai célpontot.²⁶ Azaz kivéve például, ha a környezet valamely elemét a katonák, katonai objektumok rejtekéül, illetve álcázására használják fel. Ne feledjük, valamennyi a genfi jog értelmében védett objektum (iskola, templom, kórház stb.) elveszti e státusát, mihelyst katonai célokra (lőszerraktárként, lőállásként, főhadiszállásként stb.) használják fel.²⁷

Ehelyütt persze rögtön eljutunk az első dilemmához. A fenti szabály mintha úgy tűnne, amennyit ad, annyit rögtön el is vesz. Hiszen míg a szokásjoginak mondott rendelkezést deklaráló mondat első fele védetté minősíti a természeti környezetet, a formula második fordulata nyomban szét is porlasztja az oltalmazó szándékot. Ugyanis ha a természeti környezet katonai célpontnak számít, a védett státus köddé válik, s a támadás legitim. De ki határozza meg, mi számít katonai célpontnak? Maga a támadó. (Persze a szembenálló fél magatartásának függvényében.) És íme, a klasszikus kecske és káposzta esetéhez lukadtunk ki. A fenti szokásjoginak tekintett szabály ugyanis akár ekként is összegezhető: tilos a természeti környezet bármely részének támadása, azaz értsd, tilos a védett objektum támadása, hacsak nem jelent katonai célpontot, azaz hacsak nem minősítik nem védetté.²⁸

E logika szerint, ha például gerilla csapatok a sűrű, buja növényzetet használják fel észrevétlenségük biztosítására, semmi akadálya annak, hogy a természeti környezet ezen elemét ilyen vagy olyan pusztító eszközzel megsemmisítsék, hiszen a védett körből felhasználása okán nyomban a legitim katonai célpont kategóriájába került át az adott természeti elem.²⁹

A humanitárius jognak azonban ez az ellentmondás benne rejő sajátja. Az egyértelmű kategóriákat – különböztessd meg a védett és a támadható objektumokat –

²⁶ Voltaképpen már csupán e szokásjogi princípium megalapozza minden non-diszkriminatív fegyver használatának a tilalmát, azaz amely fegyverek nem tudnak különbséget tenni védett objektumok (ez esetben a természeti környezet) és legitim katonai célpontok között. Így (tulajdonképpen szerződéses kötelezettség hiányában is) tilosnak tekinthető a – környezetet (is) pusztító – biológiai, vegyi vagy a környezetmódosító fegyverek, ill. minden jövőbeni „vakfegyver” alkalmazása. Lásd Michael N. SCHMITT: „Humanitarian Law and the Environment” *Denver Journal of International Law and Policy* 2000/3. 311.

²⁷ Customary IHL. Rule 43. Lásd www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule43.

²⁸ Miként lehetne kiküszöbölni, hogy a természeti környezet egyes elemei könnyedén katonai célpontokká és így védelemre immár érdemtelené váljanak? Pl. a nem védett helységek és a demilitarizált övezetek mintájára a környezeti szempontból szenzitív területeket hasonló státusúvá kellene nyilvánítani. Vagyis e területekről kivonnának minden katonai potenciált, s így azok legitim katonai célpontokká már nem válhatnának. Minderről a szembenálló felek ad hoc alapon kétoldalú szerződésekben állapodhatnának meg, akár közvetítők segítségével, netán születhetne kifejezetten ilyen tárgyú multilaterális szerződés, prevenciós jelleggel, ill. az ENSZ Biztonsági Tanácsa is az Alapokmány VII. fejezetének keretében eljárva a feleket megállapodásra kötelezhetné, vagy maga jelölné ki e védelem alatt álló területeket. Michael BOTHE [et al.]: „International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities” *International Review of the Red Cross* 2010/879. 577.

²⁹ Vö. az egyes hagyományos fegyverekről szóló egyezmény gyűjtőfegyverekről rendelkező III. jegyzőkönyve 2. cikkének (4) bek.-ében foglaltakkal: „Tilos gyűjtőfegyverekkel megtámadni az erdőket vagy másfajta növényi takarókat, kivéve amikor a természeti környezet ilyen alkotóelemeit kombattánsok vagy más katonai célpontok fedésére, rejtésére vagy álcázására használják, vagy ha ezek az alkotóelemek maguk is katonai célpontok.” (1984. évi 2. tvr.)

nyomban relativizálják a képlekeny szabályok: mégpedig a katonai szükségesség és az arányosság elve.

b) A humanitárius jog alapelveinek alkalmazását a természeti környezet vonatkozásában is előíró szokásjogi szabály értelmében a megkülönböztetés elve mellett a katonai szükségesség szempontja is éppúgy mérvadó. Ekként a természeti környezetet tekintve is ugyanúgy irányadó az az alapvetés, miszerint tilos az ellenség javainak elpusztítása vagy lefoglalása, hacsak nem diktálja azt parancsoló katonai szükség.³⁰

Az imperatív katonai szükségességre hivatkozás így ismét feloldja a vegytiszta védelmi rendelkezést, s távolról sem állíthatjuk, hogy a környezet védelme prioritást élvezne; épp ellenkezőleg, mint olajcsepp a vízen, épp ugyanúgy egyrészt megfoghatatlan, körülhatárolhatatlan a katonai szükségesség kategóriája, másrészt éppúgy zavarossá teszi az egyértelműnek remélt protekcionista előírást.³¹

c) Továbbmenve az alapelvek citálásával, az arányosság princípiumának értelmében nem tekinthető legitimnek az olyan támadás, amelynek esetében a természeti környezetet érintő járulékos károk meghaladnák a katonai célpont elleni támadástól várható katonai előny mértékét. (Fontos hangsúlyozni, hogy a védelem a természeti környezetet önmagában is megilleti.³² Így ha egy támadást olyan területre terveznek, ahol nem vagy csak csekély számú civil tartózkodik, nem jogszerű az akció, ha feltételezhető, hogy a környezet sérelme jóval nagyobb lesz a várt katonai előnyhöz képest.)³³

Vagyis, az érem másik oldalát szemlélve, nincs akadálya annak – a Vöröskereszt által szokásjoginak tartott rendelkezés szerint –, hogy a természeti környezetben akár tudatosan is pusztítást végezzenek, ha e kár arányaiban kisebb a potenciális katonai előnynél. Azaz ha a katonai célpont különös jelentőségű, akkor igazolható a környezetre kiható akár nagyobb veszély okozása is.³⁴ Az arányosság köve-

³⁰ Vö. Yoram Dinstein véleményével, aki szerint pl. az olajkutat magától értetődően tekinthetők katonai célú objektumnak, így azok használatától az ellenség legitim módon fosztható meg. 1991-ben azonban az Irak által Kuvait területén felgyújtott kutak egy megszállt ország területén voltak, így szisztematikus pusztítások, amely a háború mikénti menetét már nem befolyásolhatta, az akkori körülmények között nem jelentett katonai előnyt (hacsak nem tekintjük korlátozott katonai előnynek a szövetséges légitámadások ily módon történő zavarását). Plusz a következő alapelv, az arányosság követelménye is sérült, hiszen másképp (környezetrombolás nélkül) is ki lehetett volna iktatni e stratégiai eszközöket. Lásd Yoram Dinstein: „Protection of the Environment in International Armed Conflict” in J. A. Frowein – R. Wolfrum (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law* (The Hague: Kluwer Law International 2001) 543–544.

³¹ Az ENSZ Közgyűlése 1992-ben 47/37. számú határozatában szintén hangsúlyozta: „a környezet pusztítása, ha katonai szükségesség nem indokolja, és önkényesen hajtják végre, egyértelműen ellentétes a létező nemzetközi joggal.” [Az idézetet kiemelte: Dinstein (30. l.) 545.] E közgyűlési határozat pedig szokásjogi szabályt tükrözőnek tekinthető. Lásd *Report of the International Law Commission*. Sixty-third session (26 April – 3 June and 4 July – 12 August 2011) General Assembly Official Records. Sixty-sixth session. Supplement No. 10 (A/66/10) Annex E. Protection of the environment in relation to armed conflicts (Ms. Marie G. Jacobsson) Appendix I. 358.

³² A természeti környezet tehát nem csupán a polgári személyek oltalma érdekében védendő. Report of the ILC (A/66/10) (31. l.) 351. (18. pont).

³³ Dinstein (30. l.) 524.

³⁴ Dinstein (30. l.) 524.

telményének megbecslése persze súlyosan szubjektív mérlegelés eredménye lesz.³⁵ (Megjegyzendő, hogy a nukleáris fegyverek legalitása ügyben adott tanácsadó véleményében a Nemzetközi Bíróság is hangsúlyozta: az államoknak környezetvédelmi megfontolásokat is mérlegelniük kell a szükségesség és az arányosság princípiumai lehetséges megvalósulásának megítélésekor, azaz a legitim katonai célpontok meghatározásakor.)³⁶

A fentiekből láthatjuk: a hadviselésre vonatkozó általános elveknek – megkülönböztetés, katonai szükség, arányosság princípiumoknak – az alkalmazása fegyveres konfliktusok idején a természeti környezet védelmét relatívvá teszi. Hangsúlyozandó azonban, hogy általános jellegük miatt ezek az alapelvek a humanitárius jog által védelemben részesített valamennyi érték viszonylatában ugyanígy érvényesülnek, és nem csupán a környezetvédelem összefüggésében alkalmazandók.

Kérdés, vajon a Nemzetközi Jogi Bizottság formálódó tervezetében tovább halad-e a Vöröskereszt által felvázolt úton, vagy netán valamilyen formában változást eszközöl a természeti környezet javára a támadásokkal szembeni védelem viszonylagosságát eredményező szabályokon. Történik-e netán hangsúlyeltolódás valamely alapelv javára (a környezet védelmének szempontja persze a megkülönböztetés elvének elsőbbségét indokolná³⁷).

Mindazonáltal már a Vöröskereszt által azonosított következő két szokásjogi szabály is a környezetvédelem hangsúlyosabb figyelembevételének szempontját tűnik kidomborítani.

3.1.2. 44. SZÁMÚ SZOKÁSJOGI SZABÁLY: KELLŐ FIGYELEM A TERMÉSZETI KÖRNYEZETRE KATONAI MŰVELETEK SORÁN

A Vöröskereszt szakértői által felvázolt 44. számú szokásjogi szabály három komponensre bontható. Egyrészt előírja, hogy a természeti környezet védelmének és megőrzésének szempontját figyelembe kell venni a hadviselés módszereinek és eszközeinek alkalmazásakor. Másrészt a katonai műveletek során minden lehetséges elővigyázatossági intézkedést meg kell tenni annak érdekében, hogy a természeti környezetben bekövetkező esetleges károk elkerülhetők vagy minimalizálhatók legyenek. Harmadrészt a tudományos bizonyosság hiánya a katonai műveleteknek a környezetre gyakorolt hatásait illetően nem menti fel a konfliktus feleit az óvintézkedésekre vonatkozó kötelezettségük alól.³⁸

³⁵ SCHMITT (26. lj.) 312.

³⁶ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996, I.C.J. Reports 1996, 242, para. 30.

³⁷ Amit a fegyveres konfliktusok realitása – azaz a katonai szükségesség és az arányosság elve – jelen állás szerint nyomban relativizál.

³⁸ Vö. e harmadik passzusz az 1992. évi Biodiverzitás Egyezmény preambulumának 9. bek.-ével: „ahol a biológiai sokféleség jelentős csökkenésének vagy elvesztésének veszélye fenyeget, a teljes tudományos bizonyosság hiánya nem használható érvként az e fenyegetés elkerülésére vagy mérséklésére irányuló intézkedések elhalasztására” (1995. évi LXXXI. tv. a *Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről*).

A Vöröskereszt szakértőinek álláspontja szerint e 44. szabály kétségtelenül a szokásjog részét képezi nemzetközi fegyveres konfliktusok vonatkozásában, míg vitatható e státusa nem nemzetközi konfliktusok esetében. Utóbbi esetben is mindazonáltal érvelhetőnek tekinti e feltevést a tanulmány. A szakértők akkor mindenképpen megfontolhatónak tartják polgárháborúk esetében is e norma szokásjogi jellegét, ha a nem nemzetközi fegyveres konfliktus hatása más államot is érint. És ugyan a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok áldozatainak védelméről rendelkező 1977-es II. Kiegészítő Jegyzőkönyvben – az azt felvázolóok szándéka szerint – nem történt utalás a környezetvédelem fontosságára (ellentétben, amint láttuk, az I. Jegyzőkönyvvel), a Vöröskereszt megítélése szerint akár tisztán állami határok keretei között ható fegyveres konfliktus esetében is kiállhatja a szokásjog próbáját a fenti hármaskövetelmény.³⁹

Amire érdemes ehelyütt felfigyelnünk: a nemzetközi környezetvédelmi jogban immár szokásjogi természetű megelőzés, illetve elővigyázatosság alapelve⁴⁰ a fegyveres konfliktusok jogában is teret nyerni látszik.⁴¹

3.1.3. 45. SZÁMÚ SZOKÁSJOGI SZABÁLY: SÚLYOS KÁR OKOZÁSA A TERMÉSZETI KÖRNYEZETBEN

Szokásjogi továbbá – a Vöröskereszt megítélése szerint (legalábbis nemzetközi, de vitatottan nem nemzetközi fegyveres konfliktusban is) – az a szabály, amely szerint tilos olyan hadviselési mód vagy eszköz alkalmazása, amely célzatosan vagy valószínűen a természeti környezetben széles körű, hosszú távú és súlyos kárt okoz.⁴² A természeti környezet pusztítása továbbá nem vethető be e 45. szabály szerint fegyverként. (Vagyis eszerint tilos például a felperzselt föld taktikáját alkalmazva és a visszavonulást támogatva olajmezők felgyújtása, vagy az „utánam az özönvíz” jelszavát tettekre váltva gátak megrongálása, területek szándékos, pusztító elárasztása, netán környezetmódosító eljárások⁴³ alkalmazása.)

Célzatos vagy valószínűsíthető károkozás tilos e szokásjogi rendelkezés szerint. Így ha egy támadás pusztán gondatlanságból okoz a környezetben járulékos károkat, ha a károkozás se nem szándékos, se nem várható, nem beszélhetünk e szokásjogi szabály sérelméről.⁴⁴

³⁹ Customary IHL. Rule 44, www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule44.

⁴⁰ Lásd a Nemzetközi Bíróságnak a papírmalmok ügyében hozott ítéletét. *Case concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*, Judgment of 20 April 2010, I.C.J. Reports 2010, 45, para. 101. Megfontolásra érdemesek továbbá a Bős-Nagymaros ítélet releváns megállapításai is. *Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*, Judgment of 25 September 1997, I.C.J. Reports 1997, 78, para. 140.

⁴¹ BOTHE (28. lj.) 575.

⁴² Már csak azért is érvelhető lenne a nemzetközi és a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok közötti különbségtétel szükségtelensége e szempontból, mert az ilyen típusú, azaz súlyos környezeti károk természetesen nincsenek tekintettel államhatárookra. Customary IHL. Rule 45, www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule45.

⁴³ Az ENMOD-egyezményben foglaltak szokásjogi jellegének megítélését a Vöröskereszt nem tartja egyértelműnek. Customary IHL. Rule 45. (42. lj.).

⁴⁴ DINSTEIN (30. lj.) 533.

A Vöröskereszt kommentárjában megjegyzi: az Amerikai Egyesült Államok feltételezhetően *persistent objector* e szokásjogi szabály első passzusát illetően, illetve ezen első passzus és a nukleáris fegyverek használata megítélésében bizton „örökös ellenző” az USA, Franciaország és az Egyesült Királyság. Az ő „ellenkezésük” azonban, a Vöröskereszt szakértőinek véleménye szerint, nem gördített akadályt e szokásjogi szabály kialakulása elé, bár rájuk az nem alkalmazható. (Utóbbi kitétel nem jelenti azt – ahogyan a tanulmány erre rávilágít –, hogy nukleáris fegyverek alkalmazását nem lehetne e három állam viszonylatában jogellenesnek minősíteni. Ha más [szintén szokásjogi] elvek sérülnek – így a megkülönböztetés elve vagy az arányosság elve –, természetesen beállhat a nemzetközi felelősség az ő esetükben is.)⁴⁵

A Vöröskereszt kommentárja felhívja a figyelmet a 43. számú és a jelen szokásjogi szabály közötti lényegbevágó különbségre, miszerint utóbbi 45. norma abszolút tilalmat jelent. Vagyis a civil objektumokra vonatkozó nemzetközi humanitárius jogi alapelvek alkalmazását a környezet relációjában is előíró 43. szabállyal ellentétben, ha széles körű, hosszú távú és súlyos környezeti kár keletkezik, vagy a természeti környezetet fegyverként használják fel, irreleváns, hogy ezen eredmény vagy magatartás igazolható-e a katonai szükségességre hivatkozással, vagy hogy a járulékos károk megfelelnek-e a proporionalitás szempontjának.⁴⁶ Voltaképpen azt láthatjuk, hogy a 45. szabály *lex specialis*ként viselkedik a generális szinten mozgó 43. szabályhoz képest. Vagyis ha nem ér el a környezeti kár egy bizonyos szintet, számításba vehetők a megkülönböztetés elve mellett a katonai szükségesség és az arányosság princípiumai is, adott küszöb felett azonban utóbbi két zsinórmérték kiesik a rendszerből.

E küszöb azonban rendkívül magasra került. Ennek meghatározásakor a Vöröskereszt szakértői egy az egyben átvették az 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv formuláját, amely 35. cikke (3) és 55. cikke (1) bekezdéseiben szintén tiltja a természeti környezetben a „nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károkat” (célzatosan vagy valószínűen) okozó hadviselési módok vagy eszközök alkalmazását. Ráadásul az „és” kötőszó beiktatásával kumulatív feltételek elismerésére került sor, azaz nem vagylagosan, hanem együttesen kell megvalósulnia valamenyny kritériumnak, s csak ez esetben áll fenn az abszolút – szokásjogi – tilalom.⁴⁷ (Megjegyzendő, hogy az ENMOD-egyezmény ugyanezen feltételeket alternatívákként kezeli, és míg a „hosszú távú” kritériumot a Jegyzőkönyv aláíró államai évtizedekben értelmezték,⁴⁸ addig az ENMOD-egyezményhez fűzött magyarázat szerint⁴⁹ csupán hónapok, hozzávetőleg egy évszak időtávlatát kell e kritérium alatt

⁴⁵ Customary IHL. Rule 45. (42. lj.). Lásd továbbá a nukleáris fegyverek használatának vagy a velük való fenyegetésnek a nemzetközi joggal történő összeegyeztethetőségéről a Nemzetközi Bíróság 1996. évi tanácsadó véleményét. I.C.J. Reports 1996 (36. lj.) 226.

⁴⁶ Customary IHL. Rule 45. (42. lj.).

⁴⁷ Customary IHL. Rule 45. (42. lj.).

⁴⁸ Lásd DINSTEN (30. lj.) 542; Lásd www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule45#Fn_81_42; valamint különösen Lásd BOTHE (28. lj.) 573. 8. lj..

⁴⁹ *Understandings regarding the Convention. Report of the Conference of the Committee on Disarmament, Volume I.* General Assembly Official records: Thirty-first session, Supplement No. 27 (A/31/27) (New York: United Nations 1976) 91–92.

érteni.⁵⁰ A Vöröskereszt azonban nem ez utóbbi egyezményi rendelkezést vette alapul a szokásjog identifikálásakor.)

E magas küszöb átlépése, többek szerint, hagyományos fegyverekkel vívott hadviseléssel szinte lehetetlennek tűnik. Még a hatalmas nemzetközi felzúdulást kiváltó herbicidek használata a vietnami háború idején sem biztos, hogy megfelelt volna mindhárom kritériumnak egyszerre, mégpedig a „hosszú távú” kitétel megvalósulása tűnik kétségesnek.⁵¹ Sőt, utóbb mérlegelve Irak fellépését Kuvait megszállása idején 1991-ben, és azt a hatalmas környezetszennyezést, amit az olajkutak láng-ra lobbantása okozott, szembesülnünk kell azzal, hogy e katasztrofális tetszorosozat sem „ugorta meg” végül a hármas feltételrendszer, ismét az időbeni dimenzió miatt. A humanitás alapelve, a „közlelkiismeret követelménye”⁵² azonban ellentmond annak, hogy ezen extenzív környezetrombolásokat ne ítélnénk el mélységesen, s ítélnénk akár nemzetközi bűncselekménynek is.⁵³

3.2. AZ EMBERISÉG BÉKÉJE ÉS BIZTONSÁGA ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK KÓDEXTERVEZETEI

Folytatva a releváns szokásjogi szabályok feltárásának kísérletét, a kép teljességéhez hozzátartozik, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága korábban részben már érintette az általa ma újra vizsgált kérdéskört. Akkor ugyanis, amikor a NJB célul tűzte ki (illetve számára a Közgyűlés feladatul szabta) az „emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekmények” kodifikálását, környezetvédelmi relevanciájú passzusok is bekerültek a természetes személyek nemzetközi jogon alapuló büntetőjogi felelősségéről szóló kódextervezetekbe.

A nürnbergi és tokiói pereket közvetlenül követően, 1954-ben napvilágot látott első tervezet mindazonáltal még nem ejtett szót környezetvédelmi szempontokról.⁵⁴ A '90-es évek azonban (e téren is) változást hoztak. Az új lendületet kapott munka gyümölcseként 1991-ben felvázolt következő kódextervezet⁵⁵ szerint ugyanis „különösen súlyos háborús bűncselekménynek” minősítendő⁵⁶ „a hadviselés olyan módjai-

⁵⁰ A Kiegészítő Jegyzőkönyv (1977) megfogalmazói már ismeretében voltak az ENMOD-egyezmény (1976) szövegének, a változtatás így akaratlagos volt. Lásd BOTHE (28. l.) 572.

⁵¹ A természeti környezet több helyütt megtörtént viszonylag gyors regenerálódása mint szempont mellett azonban kihagyhatatlan annak számításba vétele, hogy az emberek egészségét ért hatások akár még generációkon átívelve is jelentkeznek. Lásd BOTHE (28. l.) 576.

⁵² Lásd Martens-klauzula.

⁵³ SCHMITT (26. l.) 309–310.

⁵⁴ *Draft Code of Offences against the Peace and Security of Mankind*, International Law Commission, sixth session, 1954. UN Document A/CN.4/85.

⁵⁵ *Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind*, International Law Commission, forty-third session, 1991. UN Document A/46/10.

⁵⁶ A tervezet 22. cikke elsőként leszögezi, hogy „különösen súlyos háborús bűncselekménynek a fegyveres konfliktusokban alkalmazandó nemzetközi jogi alapelvek és szabályok különösen súlyos megsértése tekintendő”, majd ezt követően hat cselekményt nevesít, köztük 2. d) pontjában a természeti környezetben okozott – minősített – károkozást.

nak és eszközeinek alkalmazása, amelyek célzatosan vagy valószínűen széles körben, hosszú távon és súlyos kárt okoznak a természeti környezetben”.⁵⁷ Láthatjuk, hogy a tervezet szintén változtatást nem igénylő mintaként tekintett a genfi 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv releváns két rendelkezésének⁵⁸ megfogalmazására (ezzel egyúttal e szerződésbeli cikkelyek szokásjogi mivolta erősítést nyert).

A tervezethez fűzött kommentár⁵⁹ felhívja a figyelmet arra, hogy nem csupán annak kell viselnie büntetőjogi felelősséget, aki szándékoltan okoz fegyveres konfliktus idején kárt a környezetben, de akkor is háborús bűncselekmény valósul meg, ha az elkövető szándéka ugyan elsődlegesen nem a környezetben történő pusztításra terjedt ki, de tudatában volt a választott hadviselési mód vagy eszköz környezetre ható potenciális katasztrofális következményeinek, mégis alkalmazása mellett döntött.

Sajnálatos módon, ami a „széles körű, hosszú távú és súlyos” jelzők jelentését illeti, nem kapunk fogódzót a NJB kommentárjától.⁶⁰ Egyedül az a néhány bizottsági tag által megfogalmazott aggodalom érdemes megfontolásra, amely arra figyelmeztet, nehogy a „hosszú távú” kitétel megkövetelése a büntetőeljárások halasztásához vezessen, mondván, bizonyítottan kell látni e kritérium teljesülését, mielőtt a büntetőjogi felelősség felvethető lenne.⁶¹

Az 1991. évi tervezetet 5 évvel később újabb kódextervezet követte. Utóbbi⁶² ekként fűzte tovább a pár évvel korábbi alapvetést: „Az emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekménynek minősülnek az alábbi háborús bűncselekmények, amennyiben azokat szisztematikus módon vagy kiterjedt léptékben⁶³ követik el, így: [...] fegyveres konfliktus esetében katonai szükség által nem indokolt hadviselési módok vagy eszközök alkalmazása azzal a szándékkal, hogy széles körben, hosszú távon és súlyos kárt okozzanak a természeti környezetben, és ezáltal a lakosság egészségét vagy életben maradását nagy mértékben hátrányosan befolyásolják, és ilyen kár be is következik.”⁶⁴ (Láthatjuk, hogy a kódextervezet az idő-

⁵⁷ Az 1991. évi kódextervezet 22. cikke.

⁵⁸ 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 35. cikk (3) bek. és 55. cikk.

⁵⁹ UN Document A/46/10. *Report of the International Law Commission on the work of its forty-third session* (29 April–19 July 1991) 106, legal.un.org/ilc/documentation/english/A_46_10.pdf.

⁶⁰ Annak ellenére, hogy e jelző-csokrot a kódextervezet más passzusa is alkalmazza: mégpedig a 26. cikk, amely önmagában, fegyveres konfliktus lététől függetlenül a szándékos és súlyos környezeti károkozást is *delictum iuris gentium*nak minősítette. Lásd a 66. lj.-et.

⁶¹ UN Document A/46/10. Report of the ILC (59. lj.) 107.

⁶² *Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind*, International Law Commission, forty-eighth session, 1996. UN Document A/51/10.

⁶³ Értsd: egy előre felvázolt terv vagy politika részeként, ill. potenciális áldozatok tömegeit megcélözva. Preparatory Commission for the International Criminal Court, Working Group on Elements of Crimes, New York, 16–26 February, 26 July–12 August, 29 November–17 December 1999. Commentary submitted by Switzerland on Article 7 of the Statute of the International Criminal Court. Lásd www.iccnw.org/documents/3rdSesProposalArticle7.pdf.

⁶⁴ Az 1996. évi kódextervezet utolsó rendelkezése, azaz 20. cikk g) pontja.

közben bevetté vált hármaskritériumra szintén kumulatív feltételekként,⁶⁵ és nem vagyagósként tekintett.)⁶⁶

Rögtön szembetűnik a '91-es és a '96-os tervezet közötti fő koncepcionális eltérés. A felvázolni kívánt kódex későbbi változata ugyanis már kizárólag csak a szándékosan okozott környezeti károkozást minősíti – fegyveres (legyen akár nemzetközi vagy nem nemzetközi karakterű)⁶⁷ konfliktus vonatkozásában – háborús bűncselekménynek. Ráadásul önmagában a természeti környezetben bekövetkező kár még nem veti fel a tervezet szerint az egyén büntetőjogi felelősségét, csak abban az esetben, ha e kár egyúttal emberek egészségét, életét is – komolyan – veszélyezteti.⁶⁸ Ha e kumulatív feltételek utóbbija nem igazolható, azaz ha bekövetkezik ugyan a környezetrombolás, de az nem hat ki a lakosságra, ez esetben nem lenne megállapítható e kódexbeli rendelkezés alapján háborús büntettért felelősség.

Érdeemes figyelmet szentelnünk a '96-os kódextervezet (részben) idézett 20. cikkén belül jelentkező fogalmazásbeli eltérésre. Míg ugyanis a háborús bűncselekményeket nevesítő 20. paragrafus *a)–f)* pontjai minden esetben a humanitárius nemzetközi jog (illetve egy esetben a háború jogai és szokásai) megsértéseként aposztrofálják az általuk definiált és büntetni rendelt büntetteket, addig a legutolsó, a környezeti károkozásra reflektáló *g)* pont ezt nem teszi meg. A Nemzetközi Jogi

⁶⁵ A releváns egyezmények közül e három jelzöt az „és” kötőszóval kapcsolja össze (azaz a szigorúbb küszöböt felállító megoldás mellett döntöttek): az 1977. évi I. genfi Kiegészítő Jegyzőkönyv, az 1980. évi mértéktelen sérülést okozóknak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverekről szóló egyezmény, valamint az 1998. évi Római Statútum a Nemzetközi Büntetőbíróságról; míg vagyagóssá teszi a felsorolást (s így enyhébb kritériumrendszert konstituuál): az 1976. évi ENMOD-egyezmény és a 2003. évi Afrikai egyezmény a természet és a természeti erőforrások megőrzéséről.

⁶⁶ Az 1996-os kódextervezet második része, amely az emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekményeket tűzte ki célul nevesíteni, az alábbi kategóriákba sorolta e büntetteket: 16. cikk: agresszió, 17. cikk: népirtás, 18. cikk: emberiség elleni bűncselekmények, 19. cikk: az Egyesült Nemzetek és személyzete elleni bűncselekmények, 20. cikk: háborús bűncselekmények. Az 1991-es tervezet még jóval szélesebb mozgásteret szabott, és a következő bűncselekményeket tekintette *delicta iuris gentium*-nak: 15. cikk: agresszió, 16. cikk: agresszióval való fenyegetés, 17. cikk: beavatkozás, 18. cikk: gyarmati és az idegen uralom más formái, 19. cikk: népirtás, 20. cikk: apartheid, 21. cikk: emberi jogok szisztematikus vagy tömeges megsértése, 22. cikk: különösen súlyos háborús bűncselekmények, 23. cikk: zsoldosok toborzása, alkalmazása, finanszírozása, kiképzése, 24. cikk: nemzetközi terrorizmus, 25. cikk: kábítószerek jogellenes kereskedelme, 26. cikk: szándékos és súlyos környezeti kár okozása. Láthattuk, a fegyveres konfliktus idején a természeti környezetben – bizonyos kritériumok által szabott keretek között – okozott károkozást mindkét kódextervezet háborús büntettnek és a nemzetközi jog alapján üldözendő cselekménynek minősítette. Érdekes, hogy az 1991-es ideiglenes tervezet a szándékos és súlyos (szintén széles körű, hosszú távú és nagyfokú) környezeti károkozásra önállóan, külön kategóriaként, fegyveres konfliktustól függetlenül is nemzetközi bűncselekményként tekintett.

⁶⁷ UN Document A/51/10. *Report of the International Law Commission on the work of its forty-eighth session* (6 May–26 July 1996) 56. Lásd [legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1996_v2_p2_e.pdf](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1996_v2_p2_e.pdf).

⁶⁸ Vannak szerzők, akik szerint kétségekkel terhelt, ha a környezet védelméhez a humanitárius szabályok nem antropocentrikus szemléletben közelítenek. (Mint pl. az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 35. cikke, amely egyes egyedül a környezet sérelmére koncentrált, függetlenül más, értsd humán következményektől. Az 55. cikk már a lakosság egészségének, életben maradásának fényében ítéli meg a környezetben okozott károkozást.) SCHMITT (26. lj.) 313.

Bizottság kommentárja szerint⁶⁹ akaratlagos e kitétel elmaradása, jelezni kívánták ugyanis ezzel, hogy az e pont alatt szereplő cselekmény – ellentétesen a megelőzőkkel – nem szükségszerűen minősül *delictum iuris gentium*nak a létező nemzetközi jogi normák alapján. Vagyis 1996-ban a NJB megítélése szerint nem kodifikáció, hanem progresszív jogfejlesztés történt (volna):⁷⁰ vitára érdemes, vajon a tilalmat, vagy csak az ahhoz társuló egyéni büntetőjogi felelősséget illetően.⁷¹

Az 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv ugyanis, habár 35. és 55. cikkei tiltják a természeti környezet pusztítását hadviselés során, de releváns rendelkezései nem tekintik e passzusok megszegését súlyos jogsértésnek,⁷² azaz nem társítanak nemzetközi jogon alapuló egyéni büntetőjogi felelősséget a tilalom semmibe vételéhez.⁷³ (Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lehetne nemzeti normákra alapozva büntető-eljárást eredményesen lefolytatni.) A NJB '96-os tervezete a '77-es Jegyzőkönyv releváns rendelkezéseit⁷⁴ négy ponton „szigorította”, illetve toldotta meg, s mind-ezen plusz kritériumok megvalósulása esetén látta csak lehetségesnek (pontosabban ez esetben természetesen szükségesnek) háborús bűncselekmény konstatálását. 1) Egyrészt katonai szükség által nem indokolt cselekményről kell, hogy szó legyen. 2) Másrészt az elkövető szándékának ki kell terjednie a kár bekövetkeztére, így ha fellépése csak feltételezhetően okozhat kárt, ez a büntetőjogi felelősségének megállapítása szempontjából irreleváns. 3) Harmadrészt a lakosság egészségének, életben maradásának súlyos veszélyeztetése kell, hogy fennforogjon, nem „elég” pusztán a – Jegyzőkönyvben jelző nélkül szereplő – veszélyeztetés, azaz komolyabb következményeket követelt meg a tervezet. 4) Végül be is kell, hogy következzen a széles körű, hosszú távú és súlyos kár a természeti környezetben.

Fontos ehelyütt hangsúlyozni, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság által felvázolt kódextervezetekből végül nem született „az emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekményeket” összegző kodifikációs egyezmény. Mégsem értékelhe-

⁶⁹ UN Document A/51/10. Report of the ILC. (67. lj.) 56.

⁷⁰ Lásd az ENSZ Alapokmányának 13. cikkét: „A Közgyűlés tanulmányozást kezdeményez és ajánlásokat tesz abból a célból, hogy [...] a nemzetközi jog fokozatos fejlődését és kodifikálását támogassa.” (1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról.)

⁷¹ Lényeges hozzáfűzni ez utóbbi megjegyzéshez, hogy ugyanebben az évben, 1996-ban, amikor a Nemzetközi Bíróság megfogalmazta tanácsadó véleményét a nukleáris fegyverek legalitása ügyben, amelltt foglalt állást, hogy az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv releváns rendelkezései (azaz ahogy fent jeleztem, a „tilalom”) csak a részes államokat kötik, vagyis nem bírnak szokásjogi jelleggel. 2000-ben a Jugoszlávia elleni NATO-légicsapások felülvizsgálatát végző bizottság azon az állásponton volt, hogy a Kiegészítő Jegyzőkönyv 55. cikke „lehet”, hogy szokásjogi természetű, bár megjegyezték, hogy a Nemzetközi Bíróság az ellenkezőjét sugallja. Lásd DINSTEIN (30. lj.) 535.

⁷² „grave breach”.

⁷³ UN Document A/51/10. Report of the ILC. (67. lj.) 56.

⁷⁴ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv, 35. cikk (3) bek.: „Tilos olyan hadviselési módokat vagy eszközöket alkalmazni, amelyek célzatosan vagy valószínűen nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károkat okozhatnak a természeti környezetben.”

I. Kiegészítő Jegyzőkönyv, 55. cikk (1) bek.: „A hadviselés során gondoskodni kell a természeti környezetnek nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károsodástól való megvédéséről. E védelem körébe tartozik az olyan hadviselési módok és eszközök alkalmazásának tilalma, amelyek célzatosan, vagy valószínűen ilyen károkat okoznak a természeti környezetben, és ezzel veszélyeztetik a lakosság egészségét, vagy életben maradását.” (1989. évi 20. tvr.)

tők kudarcként a NJB által kifejített erőfeszítések, hiszen 1998-ban a Nemzetközi Büntetőbíróságot (ICC)⁷⁵ létrehozó Római Statútum voltaképpen ezt az utat zárta le eredménnyel. Csak az eredeti elképzelésekkel ellentétben a fókusz az üldözendő bűntettek mellett immár intézményi vonatkozásokra is vetült: azaz felállítottak egy, Hágában immár állandó jelleggel funkcionáló nemzetközi bíróságot, amelynek feladata⁷⁶ „joghatóságot gyakorolni a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekményeket elkövető személyek felett”.⁷⁷ Márpedig a Statútum 8. cikk (2) b) (iv) pontjának értelmében háborús bűncselekménynek minősül „szándékosan támadás indítása annak tudatában, hogy e támadás [...] olyan széleskörű, hosszútávú és súlyos kárt okoz a természeti környezetben, amely károk egyértelműen meghaladnák a támadástól várható konkrét és közvetlen katonai előny mértékét”.⁷⁸ Lényeges hozzátenni, hogy a Statútum⁷⁹ kizárólag nemzetközi fegyveres konfliktusok vonatkozásában ismerte el e cselekményt nemzetközi jog alapján üldözendő bűntettként. (A '96-os kódextervezet nem tartalmazta ezt a megszorítást.⁸⁰ Az akkor rögzítettekhez képest pedig kikerült a bűncselekmény elemei közül a lakosság egészségére, illetve életben maradására mint következményre történő utalás, az antropocentrikus megközelítés – a tervezet e szegmensét tekintve – ezúttal tehát nem kapott hangsúlyt.)

S hogy a Statútumba foglaltak vajon szerződéses kötelelem mellett a nemzetközi szokásjog részei is egyben? Egy 2000-ben elfogadott kanadai törvény például *expressis verbis* ténykérdésként deklarálta, hogy a Római Statútum 8. cikk (2) bekezdése szokásjogként rögzült bűncselekményeket sorol.⁸¹ De maga a szerződésszöveg is sugallja a választ, ahogyan arra Antonio Cassese még 1999-ben felhívta a figyelmet.⁸² Azzal ugyanis, hogy az ICC Statútuma a 8. (2) b) pont alatt felsorolt bűncselekményeket (így a környezeti károkozással kapcsolatos bűntettet is) akként vezeti fel, mint amelyek „a nemzetközi jog fennálló szerkezetének”⁸³ elemeit képezik, vol-

⁷⁵ ICC, azaz: International Criminal Court.

⁷⁶ Komplementer módon a nemzeti igazságszolgáltatással.

⁷⁷ A Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma, 1. cikk.

⁷⁸ Érdemes arra felfigyelni, hogy a Római Statútum mind a szándékot, mind a tudomást megköveteli a támadás végeredményét illetően az egyéni büntetőjogi felelősség megállapíthatóságához, míg az 1977. évi I. Jegyzőkönyv célzatos vagy valószínűsíthető károkozást tilt. (Azaz kizárólag olyan természetes személynél állapítható meg a büntethetőséghez szükséges *mens rea*, akinek a szándéka is és a tudomása is kiterjedt az adott tevékenység következményeire.) Ráadásul míg az 1977-es egyezmény szerint, ha arányos is ugyan a környezetben széles körű, hosszútávú és súlyos kárt okozó támadás, a jegyzőkönyv sérelméről beszélhetünk, az 1998-as statútum szerint azonban e három kumulatív feltétel mellett is csak akkor állapítható meg a büntetőjogi felelősség, ha egyben aránytalan is a fellépés. Lásd DINSTEIN (30. lj.) 535–536.

⁷⁹ A Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma, 8. (2) b) cikk. Lásd még Elements of crimes (ICC, 2011), 19. www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf.

⁸⁰ A tervezet mindenfajta jelző nélküli fegyveres konfliktus kontextusába helyezte el e bűncselekmény-konceptiót.

⁸¹ *Crimes against Humanity and War Crimes Act* (S.C. 2000, c. 24, assented to 29 June, 2000) Art. 4 (4), Art. 6 (4), laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-45.9/page-1.html#docCont.

⁸² Antonio CASSESE: „The Statute of the International Criminal Court: Some Preliminary Reflections” *European Journal of International Law* 1999/1. 152.

⁸³ „within the established framework of international law”.

taképpen ezzel az itt szereplő büntettek szokásjogi mivoltát nyilvánította ki. Tény mindazonáltal, hogy a Statútum tárgyalásakor az a cél vezérelte a szövegezőket, hogy szokásjogi természetű háborús bűncselekményeket inkorporáljanak a szerződésbe.⁸⁴ Márpedig a környezeti károkozással kapcsolatos passzus megfogalmazása esetén nem volt vitatott e bűncselekmény listába történő felvétele.⁸⁵

4. A NEMZETKÖZI JOGI BIZOTTSÁGRA VÁRÓ FELADATOK

Ahogy fentebb jeleztük, a Nemzetközi Jogi Bizottság e tárgykörben kifejtett tevékenysége még csupán a kezdeti stádiumban jár. Messze még nemhogy a kodifikációs egyezmény felvázolása, de egyelőre még az első tervezet is várat magára. Az elképzelések és a teendők azonban már körvonalazódni látszanak. A téma raportőrének első jelentéséből⁸⁶ az alábbi koncepcionális elemek bontakoznak ki.

a) A nemzetközi jog progresszív fejlesztésének és kodifikációjának feladatával megbízott NJB e téma kapcsán a nemzetközi jog több különböző ágát is párhuzamos módon elemezni, értékelni, vizsgálni fogja: egyaránt érinti majd a humanitárius nemzetközi jog, az emberi jogok nemzetközi rendszere és a nemzetközi környezetvédelmi jog területeit (valamint, attól függően, hogy miként s merre halad a munka, eséllyel a menekültkérdés is képbe kerülhet).⁸⁷

b) Mind a nemzetközi, mind a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok a vizsgálódás tárgyát fogják képezni. Különösen utóbbiak esetében lesz feltételezhetően egyrészt kihívásokkal teli, másrészt érdeklődésre számot tartó, s egyúttal várhatóan a legtöbb vitát kiváltó⁸⁸ a Bizottság koncepciójának kifejtése.⁸⁹

c) Arról, hogy kodifikációs egyezmény felvázolására vállalkozik-e a Bizottság, vagy az utóbbi időkben trendként mutatkozó alternatív megoldásokat preferálják-e az „outcome” formába öntésére (például iránymutatások, alapelvek, keret-

⁸⁴ Knut DÖRMANN: „War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court, with a Special Focus on the Negotiations on the Elements of Crimes” in A. von BOGDANDY – R. WOLFRUM (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law* (Leiden: Martinus Nijhoff 2003) 345.

⁸⁵ Customary IHL. Rule 156, www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_cha_chapter44_rule156.

⁸⁶ *Preliminary report on the protection of the environment in relation to armed conflict*. Submitted by Marie G. JACOBSSON, Special Rapporteur. International Law Commission, Sixty-sixth session, Geneva, 5 May – 6 June and 7 July – 8 August 2014. UN Document A/CN.4/674.

⁸⁷ Preliminary report (86. lj.) 2. (3, 6. pont), 5. (14. pont).

⁸⁸ Herczegh Géza, aki részt vett a nemzetközi és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló I. és II. kiegészítő jegyzőkönyveket formába öntő genfi diplomáciai konferencián, e nehézségekről a kongresszus után született monográfiájában így vélekedett: „Az állam fő feladata a [...] társadalmi rend fenntartása, saját határain belül. Ha ezt a rendet valami veszély fenyegeti, az államok kötelességüknek tekintik, hogy minden hatalmukban álló eszközzel megvédjék, illetve, hogy azt [...] helyreállítsák, és vajmi kevéssé hajlandók ezen a téren cselekvési szabadságukat korlátozó nemzetközi kötelezettségeket vállalni [...]”. E gondolatok fényében válik jelentőssé, vajon ma a NJB vállalkozik-e jogfejlesztésre, vagy megelégszik a létező szokásjogi szabályok azonosításával. HERCZEGH Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái* (Budapest: KJK 1981) 130.

⁸⁹ Preliminary report (86. lj.) 5. (14. pont).

egyezmény stb. megfogalmazását),⁹⁰ erre vonatkozóan még nem született elhatározás.⁹¹

d) Az azonban biztos, hogy a NJB, a különélodó javaslatára, időbeli megközelítést alkalmaz a téma feldolgozása során: a fegyveres konfliktusok előtti, alatti és utáni szituációkra fognak koncentrálni a munkafolyamat első, második és harmadik szakaszában, amelyek során, a tervek szerint évente, egy-egy jelentés készül a Bizottság számára megfontolásra. Az első, 2014-re eső fázis tehát a békeidőben fennálló kötelezettségeket, azaz a potenciális fegyveres konfliktusok vonatkozásában alkalmazandó normákat és alapelveket vizsgálja. 2015-ben a raportőr a fegyveres konfliktusok során irányadó szabályokat veszi górcső alá. 2016 végül a poszt-konfliktus helyzetek (voltaképpen az okozott környezeti károk által felvetett problémák)⁹² elemzésének éve lesz.⁹³

e) A Nemzetközi Jogi Bizottság természetesen érdemi foglalkozást fog azon kapcsolódó témák terén már elért eredményeiből, amely tárgykörök – szorosabban vagy lazábban, de – összefüggenek „a környezet védelme fegyveres konfliktusok idején” kérdésével. Így számításba veendő az alábbi területeken kifejtettek: I) a fegyveres konfliktusok hatása a szerződésekre, II) nemzetközi folyók nem hajózási hasznosítása, III) tengerjog, IV) megosztott természeti erőforrások, V) a veszélyes tevékenységekből eredő határon átnyúló károk megelőzése, és az ilyen tevékenységekből származó károk esetében a veszteségek megosztása, VI) természetes személyek nemzetközi jogon alapuló büntetőjogi felelőssége, VII) az államok nemzetközi jogsértés miatti felelőssége,⁹⁴ VIII) az államok és vagyonuk joghatóság alóli mentessége. Sőt, a Bizottság munkaprogramjába szintén frissen⁹⁵ felkerült olyan aktuális témákban tett megállapítások, következtetések is haszonnal értékelendők majd, mint: I) az egyén védelme katasztrófák idején, II) valamint az atmoszféra védelme.⁹⁶

f) A kapcsolódási pontok feltárása mellett magától értetődően arra is szükség mutatkozott, hogy a raportőr faragjon a témán, leszűkítse a legszükségesebbre és legalkalmasabbra, és leválassa azokat a kérdéseket, amelyek ezúttal nem képe-

⁹⁰ „Ideas and Suggestions for Strengthening the International Law Commission and Enhancing Its Capability to Contribute to the Progressive Development and Codification of International Law” in *Making Better International Law: the International Law Commission at 50*. (New York: United Nations 1998) 41. (85–93. pont).

⁹¹ Preliminary report (86. lj.) 6. (15. pont); Report of the ILC (A/66/10) (31. lj.) 354. (33. pont).

⁹² Az együttműködésre, az információk megosztására, a helyreállítás kérdéseire fókuszálva. Preliminary report (86. lj.) 45. (169. pont).

⁹³ Preliminary report (86. lj.) 4. (11. pont), 15. (49. pont), 17. (58–60. pont), 18. (62. pont), 45. (168. pont).

⁹⁴ Érdemes kiemelni, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottságnak az államok nemzetközi jogsértés miatti felelősségéről rendelkező 1996. évi ideiglenes tervezetének 19. cikke „nemzetközi büntettnék” minősítette az emberi környezet megóvását és megőrzését szolgáló nemzetközi kötelezettségek súlyos megsértését. (A 2001. évi végleges tervezet már a nemzetközi *ius cogens* súlyos megsértéseként aposztrofálja a „nemzetközi büntettnék” – sokak által támogatott – kategóriáját. A feltétlen alkalmazást igénylő imperatív normák körének kifejtésével azonban adós marad a tervezet.) UN Document A/51/10. Report of the ILC. (67. lj.) 60.

⁹⁵ 2007-ben (I) majd 2013-ban (II). Lásd www.un.org/law/ilc/.

⁹⁶ Preliminary report (86. lj.) 15. (52. pont), 26. (94–96. pont), 31. (115–116. pont).

zik az elemzés tárgyát. Ilyen sorsra jutott: I) azaz nem kíván a különélőadó e körben foglalkozni a környezeti nyomás, így például természeti erőforrások kizsákmányolása következtében kirobbanó konfliktusok kérdésével, II) szintén kívül fog esni a vizsgálódás körén a kulturális örökség védelmének problémakomplexuma, III) továbbá a különélőadó szerint nem ildomos e kontextusban az egyes fegyvertípusokra külön figyelmet szentelni, IV) s végül a riportőr megítélése szerint, bár ez ügyben bizonytalanul foglal állást, a menekültáradatok környezetre gyakorolt hatását is – e vonatkozásban – talán ignorálni kellene.⁹⁷ (Természetesen mind kiemelkedő jelentőségű kérdéskör, amelyek elemzést, szabályozást, megoldást igényelnek, csak ezúttal nem a NJB munkaprogramja e szegmensének részeként.)

g) A különélőadó megítélése szerint végül szükség mutatkozik arra, hogy egyrészt a témában kompetens nemzetközi szervezetek, illetve NGO-k (különösen az UNESCO, az UNEP, illetve az ICRC)⁹⁸ folyamatos konzultációval támogassák a kodifikációs munkálatokat, másrészt hogy az államok figyelmét nagyobb mértékben felkeltsék és hajlandóságukat minél inkább növeljék annak érdekében, hogy a NJB munkáját információszolgáltatással mozdítsák elő: tájékoztassák a Bizottságot releváns (bilaterális vagy regionális) egyezményeiről, vonatkozó nemzeti jogalkotásukról, a kapcsolódó bírói gyakorlatról.⁹⁹ Megjegyzendő, hogy Magyarország – az államok túlnyomó többségéhez hasonlóan – eddig nem fejtette ki álláspontját a kérdésben, nem szolgált a Bizottság számára ismertetővel a kodifikálandó témát illetően.

5. ZÁRÓ GONDOLATOK

Hogy mi lenne kiemelkedően kardinális és egyúttal elvárható kihívás, amivel a Nemzetközi Jogi Bizottságnak szükséges lenne megbirkóznia az elkövetkezendő években?

Mindenképpen fel kellene állítania egy világos rendszert, és kiküszöbölnie az ez idő szerint szerződéses szinten érvényben lévő különbségeket, ami azt a küszöböt illeti, amelynek elérése fegyveres konfliktus idején környezeti károkozás esetén nemzetközi felelősséget keletkeztet:¹⁰⁰ azaz a „széles körű, hosszú távú, súlyos” jelzőkhöz társítandó egységes értelmezés felvázolásának esélye nem szalasztható el.

A Bizottságnak meg kell továbbá találnia azt a kényes egyensúlyt, amelynek segítségével egyrészt sikeresen azonosítja a jelenleg érvényben lévő szokásjogi szabályokat, s ezek kodifikációját megkísérli, másrészt a progresszív jogfejlesztés szellemében túl is lép a rögzült szabályokon, s olyan innovatív javaslatokkal is előáll, amely előrelépéseket azután az államok nagy többsége készséggel befogad.

⁹⁷ Preliminary report (86. lj.) 18–19. (64–67. pont).

⁹⁸ UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNEP: United Nations Environment Programme, ICRC: International Committee of the Red Cross.

⁹⁹ Preliminary report (86. lj.) 6. (16. pont), 15. (48. pont), 46. (61. pont).

¹⁰⁰ DINSTEN (30. lj.) 549.

Azaz összefoglalva, a Nemzetközi Jogi Bizottságra hármas feladatkör vár: „tisztázni, kodifikálni és bővíteni”¹⁰¹ kell a környezet védelmére fegyveres konfliktusok idején irányadó létező szabályokat.

Ahogy a Bizottságban a téma különelőadója felhívta rá a figyelmet: fontos lenne, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog területén az utóbbi években mutatkozó extenzív fejlődéssel a humanitárius jog is lépést tartson.¹⁰²

Hogy megvalósul-e végül az immár évtizedek óta hangoztatott „Ötödik Genfi Egyezmény” koncepciója,¹⁰³ azaz egy kifejezetten környezetvédelmi aspektusokat felölelő humanitárius egyezmény valóban eséllyel megszülethet-e, illetve sikeres-e, azaz elfogadottá, követetté, kikényszeríthetővé válhat-e, ez egyelőre még nyitott kérdés marad hosszú, de talán belátható ideig.

¹⁰¹ *Protecting the Environment During Armed Conflict. An Inventory and Analysis of International Law* (United Nations Environment Programme, 2009) 6, 53.

¹⁰² Report of the ILC (A/66/10) (31. lj.) 351. (19. pont).

¹⁰³ Az 1949. évi négy genfi egyezmény (azaz a humanitárius nemzetközi jog négy alappillére) rendszerének újabb elemmel történő kibővítésének gondolatát 1991-ben Glen Plant professzor fogalmazta meg. Lásd SCHMITT (26. lj.) 269.